

БІБЛІЙНЕ «בָּרָא» (БАРА) У КОНТЕКСТІ ХРИСТІЯНСЬКОГО КРЕАЦІОНІЗМУ

BIBLICAL «בָּרָא» (BARA) IN THE CONTEXT OF CHRISTIAN CREATIONISM

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими і практичними завданнями. Протягом багатьох століть філософи й учені природознавчих галузей висували гіпотези про походження людини. Існує низка різноманітних теорій, що пояснюють виникнення людини на Землі. Загалом можна виділити три основні моделі, які суттєво відрізняються між собою.

1. Креаціонізм, або молодоземельний креаціонізм, в основі якого лежить буквалістський принцип тлумачення Біблії, який стверджує, що всесвіт і людина створені Богом не раніше 6–10 тис. років тому.

2. Теорія еволюції, дослідження й данні якої стверджують, що світ

*У статті розглянуто специфіку двох моделей сучасного християнського креаціонізму; проаналізовано погляди, інтерпретації та богословське осмислення біблійного **бара** й акту творіння староземельними і молодоземельними креаціоністами.*

Ключові слова: креаціонізм, Біблія, релігія, віра, богослів'я, Бог, буття, конфесії.

The article examines the specifics of two models of modern Christian creationism, analysis of views, interpretations and theological understanding of the Biblical verb "bārā" and the act of creation, Old-Earth and Young-Earth creationists.

It is the idea of an Intelligent Plan,

* Аспірант Київської православної богословської академії.

** Post-graduate student of Kyiv Orthodox Theological Academy.

*** Кандидат наук із богослів'я, викладач кафедри богослів'я Київської православної богословської академії.

**** PhD in Theology, Teacher of the Department of Theology of the Kyiv Orthodox Theological Academy.

і всесвіт саморозвиваються впродовж мільярдів років.

3. Староземельний креаціонізм, або теологічний (креаціоністський) еволюціонізм; послідовників цього напрямку ще називають біблійними телеологістами. За своєю сутністю це поєднання креаціонізму й теорії еволюції, біблійна інтерпретація наукових даних еволюційної теорії та їх узгодження між собою. Стверджує ідею тривалого, поступового творення Богом всесвіту впродовж мільярдів років.

Ці три моделі відрізняються між собою за двома головними параметрами: 1) визнання або не визнання Бога Творця, ідеї Розумного Задуму; 2) тривалість етапів розвитку (еволюції) всесвіту й людини.

Саме ідея Розумного Задуму, Божого Задуму характеризує креаціонізм у прямому сенсі цього терміна, незалежно від його молодоземельної чи еволюційної староземельної моделі. По суті, християнський креаціонізм став викликом і реакцією на атеїстичний та антирелігійний тренд, що зароджувався з еволюційних ідей і поширювався по всьому світу. В основі християнського креаціонізму лежать дві джерельні бази: 1) Біблія, Священне Писання Старого та Нового Завіту, інші священні тексти християнської релігії, як-от твори Отців Церкви, постанови Вселенських Соборів тощо, де йдеться про акт творення буття Господом; 2) безпосередньо самі наукові факти, які вказують, що матеріалістична теорія еволюції здатна пояснити не все і має білі плями

God's Plan that characterizes creationism according to this term, regardless of its Young-Earth or Evolutionary-Old-Earth models. In essence, Christian creationism has become a challenge and reaction to the atheistic and anti-religious trend that originated in evolutionary ideas and spread throughout the world. Christian creationism is based on two sources. The first source is the Bible: the Holy Scriptures of the Old and New Testaments, and other sacred texts of the Christian religion such as the writings of the Holy Fathers of the Church, the decrees of the Ecumenical Councils and others, which indicate the act of creation by the Lord. The second source base is directly the very scientific facts which indicate that not all materialist theory of evolution is able to explain them and has its white spots in the fundamental questions of the origin of the world. Thus the adherents of Creation see in the world a certain order which points to the Divine Mind, indicates that the world was created with a definite purpose, points to human nature as a higher and perfect creation. However, even among creationists there are various disputes in the interpretation of the act of creation, including the interpretation of the biblical "bārā". All of these indicate the relevance of this topic. The purpose of this study is: on the basis of a comprehensive study of the theological literature to reveal and generalize the content, to analyze the concept of biblical "bārā" through the specifics of two models of modern Christian creationism in the context of biblical and scientific narratives.

у фундаментальних питаннях походження світу. Таким чином, прихильники Творіння вбачають у світі певний порядок, який вказує на Божественний Розум, на те, що світ створений із певною метою, що людська природа є найвищим і найдосконалішим творінням. Однак і серед креаціоністів постають суперечки в інтерпретації акту творення, зокрема біблійного *бара*. Усе це свідчить про **актуальність** обраної теми.

Keywords: *creationism, Bible, religion, faith, theology, God, being, denominations.*

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Стосовно ступеня наукового опрацювання проблеми, то, крім аналізу святоотцівських джерел, які свідчать про буквалістське розуміння біблійного *бара*, було також опрацьовано праці сучасних дослідників, зокрема Тейяра де Шардена [Шарден, 1987], Я. В. Боднарчука [Бондарчук, 2013], Г. Н. Сидорова [Сидоров, 2003], І. Г. Барбура [Барбур, 2001] та ін.

Отже, **мета дослідження** — на основі всебічного вивчення богословсько-наукової літератури розкрити й узагальнити зміст біблійного поняття *бара* через специфіку двох моделей сучасного християнського креаціонізму в контексті біблійно-наукових наративів. Для досягнення вказаної мети необхідно було розв'язати такі **завдання**:

- розкрити розуміння значення біблійного *бара* в різних християнських науково-креаціоністських течіях;
- з'ясувати специфіку та основи староземельного і молодоземельного креаціонізму;
- порівняти значення термінів *бара* і *асса* у двох креаціоністських моделях;
- розкрити й порівняти біблійні та наукові засади християнського креаціонізму.

Виклад основного матеріалу. Говорячи про термінологію та значення біблійного терміна *бара* в контексті креаціонізму, слід все ж таки поділити дослідження на дві частини: аналіз староземельного і молодоземельного *бара*.

Староземельне бара

Як зазначає дослідник Я.В. Бондарчук, в оригіналі Книги Буття перші рядки звучать так: «Бе-решіт бара Ёлогім ет ха-шамаїм ве-ет ха-арец», що в перекладі означає: «На початку Бог створив небо і землю». Проте є глибший і складніший переклад цього речення. Слово *бе-решіт* складається з двох частин: *бе* (в), який пишеться разом із тим словом, перед яким стоїть, та *решіт*, яке не позначає початку конкретного часового проміжку, в такому випадку стояли б слова *тхіла* і *хаце*. Лексему *решіт*, що походить

від *раш* «голова», слід розуміти як початок або центр, куди сходяться всі образи та смислові значення світу і який обернений до світу. Слово *бара* означає «створити з нічого», «вийти», «вирватись назовні із себе». *Елокім* — це множина від *Елоах* (Всевишній) і походить від слова *Еле* («ці») та означає всі явища в єдності [Бондарчук, 2013, с. 66–67]. Тобто *Елоах* — прояв Всевишнього, а *Елокім* — усі прояви Всевишнього (Святої Тройці). Звідси і вислів «берешіт бара Елокім», який має досить глибоке значення та докладно означає, що початковий головний центр, який лежить в основі всіх початків Буття та їх створення — Господь, вивів їх із себе, породив. Тобто вихідною точкою і центром усіх замислів та проявів світу є сам Бог. На початку з нічого було створено *шамайм* (небо, духовний світ) і *арец* (землю, матеріальний світ). Значення слова *шамайм*, яке походить від займенника *шам* («там»), указує на все трансцендентне — те, що перебуває поза межами людського розуміння, усе те, що не є матеріальним і не підкоряється будь-яким фізичним, природним законам, інший рівень реальності, який людині складно збагнути, тобто світ ангелів, духовний світ. Слово *арец* перекладається як «земля», матеріальний світ, чуттєва фізична реальність, відокремлена від «неба».

Ще один дослідник-біблеїст М. Дорогой указує, що слово *бара* означає «те, що відрізано від сутності Бога; якби те, що взяте від Бога» [Дорогой], тому що *бар* арамейською означає «син». Тому дієслово *бара*, ужите в Біблії, має характерний відтінок значення: це робота з неготовим матеріалом. Тобто матеріалу як такого ще не було, і Господь створює з нічого небеса — духовний світ, і землю — видимий світ як основу буття.

У Біблії процес творіння позначено двома термінами: *бара* та *асса*. Як вже зазначалося, *бара* — це створення абсолютно нової основи, чогось нового, чого ще ніколи не було. Слово *асса* вказує на якісну категорію, тобто створення також нової структури чи явища, але з наявного матеріалу. Слово *бара* вжито в Біблії тричі: 1) в оповіді про перший день створення світу, коли Господь створює вакуумну основу простору й часу; 2) в оповіді про п'ятий день, коли Господь створює живу душу та 3) про шостий день, коли Господь створює людину. В оповіді про другий, третій і четвертий день творення небесних світил і рослин позначено словом *асса*, оскільки Господь Бог, хоч і створював якісь абсолютно нові структури, але при тому використовував готовий матеріал, якусь готову основу і розвивав її якісними змінами, формуючи те, що вже існувало.

Лексема *асса* краще відповідає розумінню творення як розвитку, становлення, коли нова якість виникає на основі попередньої

структури, з тієї структури і з допомогою впливу зовнішньої сили, упорядкування готових систем. Тобто акт Божого творення, який триває від самого початку до сьогодні, охоплює абсолютно весь історичний проміжок часу, згідно з біблійною історією та хронологією. Тому телеологісти-староземельники вбачають у цих рядках указівку на еволюційний розвиток. І хоч на сторінках Священного Писання сказано, що акт створення світу завершився шостим днем, однак у давніших текстах Біблії насправді немає вказівки щодо завершення, адже Господь завжди життєдайною силою створює життя та підтримує його. Тому теологи-еволюціоністи стверджують, що Господь завжди творить, розвиває, підтримує, скеровує формує буття.

Нині еволюціоністи припускають, що творення й розвиток як створення нової якості є тотожними поняттями [Всемирная энциклопедия, 2004, с. 847]. Поява нових форм на Землі та в космосі, про що свідчить біологія, геологія, астрофізика та інші науки, дозволяють вбачати в цьому ознаку вічного акту творення Господом, процес, який ніколи не припиняється як вічний механізм Божого творіння, що триває по цей день [Всемирная энциклопедия, 2004, с. 246.] «Філософський енциклопедичний словник» зазначає, що еволюція й розвиток — це поняття тотожні, адже процес еволюції закладений у понятті розвитку [Философский энциклопедический словарь, 1983, с. 786]. Звідси випливає що, еволюція і є постійним творенням Божим. Бог завжди будує нові структури, немов будинок. Кожен новий поверх будується на основі попереднього. Сталість і випадковість, закон і новизна — однаково можуть свідчити про постійне втручання Бога, і це доводить Його всемогутність. І. Барбур зауважує, що «майбутнє космосу, як і його минуле, можна розглядати як одну із фаз неперервного творення. Величезний часовий масштаб спонукає нас зрозуміти, що еволюція буде продовжуватися» [Бондарчук, 2013, с. 68]. Ці ідеї безперервного й поступового творення світу Господом, у якому все переплітається — і новизна, і випадковість, і закономірність, — знайшли своє відображення в одній із сучасних ідей неотомізму — теїстичному еволюціонізмі, або креаціоністському еволюціонізмі.

Як і теїстичний, так і пантеїстичний, або емерджентний, еволюціонізм заперечують саморозвиток всього Буття природним чином, підкреслюють приналежність процесу еволюції божественним силам та зосереджують увагу на Розумному Задумі. Вони мають на меті синтезувати креаціоністський догмат і доказову базу теорії еволюції. Прихильники цих течій стверджують, що еволюція завжди рухається до досконалості і зумовлена діяльніс-

тю найвищої інстанції. Тобто вся природа прагне до досконалості, як це в ній і закладено трансцендентним Богом. Головним принципом теїстичної еволюції є спрямованість до кінця, що визначений Богом, і в цьому випадку апокаліпсис виступає як кінець еволюції. Такий підхід ще називають «телеологією» [Телеология, 1981, с. 445]. Цей термін дає змогу краще відрізнити еволюціоніста-матеріаліста від віруючого еволюціоніста — ідеаліста, який керується ідеєю Бога Творця, а не сліпого випадку.

Найяскравішими прихильниками таких принципів є П. Т. де Шарден, В. Маркоці, А. Марено, К. Рапнер, П. Оверхаге, І. Борбур, С. Ляшевський, А. Роберт, А. Пікок. Останній своїх працях «Від науки до Бога», «Бог і нова біологія» описує Господа як люблячого Батька, який то обмежує діяльність природи, то дає їй повну свободу дій, тобто дає право на непередбачуваність в історії людства [Пікок]. На думку А. Пікока, найбільше теологічний еволюційний процес виражається в ускладненні свідомості, сприйнятті інформації та емоційній чутливості людини. І вершиною еволюції людини, як зазначає цей автор, є Ісус Христос.

Насправді дуже складно виділити принцип Розумного Задуму та ідеї особистісного Бога, спираючись на дані теорії еволюції. Навіть якщо синтезувати її з біблійною історією та богослів'ям Церкви, все одно складно провести межу між випадковістю та закономірністю.

Тема Бога Творця і створення світу тісно пов'язана з існуванням у світі страждання і зла як таких. Ще до створення Адама і Єви в природі яскраво проглядається існування зла. І атеїсти часто тим оперують, щоб заперечити існування Господа. Такі автори, як П. Й. Тілліх, М. Бердяєв, Г. Гегель висловлювали думку про те, що Бог створив як і добро, так і зло, але тоді Його не можна назвати преблагим [Гуревич, 2018, с. 72–90]. Натомість прихильники теодицеї в християнстві продовжують дотримуватися думки про неможливість створення зла добрим і люблячим Господом, а існування зла у світі пояснюють добровільним самообмеженням Бога, що підкреслює Його всемогутність як Творця. На їхню думку, у всесвіті та бутті вже закладені основи зла, де відбувається постійна боротьба між двома початками, як це трактувало маніхейство чи зороастризм. Вони говорять про обмеженість Господньої влади, але цю ідею відкидають християни, її категорично заперечують Святі Отці. Диявол не є темним і злим началом, він є ангелом, який пішов проти Божої волі, впав у зло, проте спочатку був створений добрим і прекрасним. Господь не зупинив зло Своєю всемогутньою владою, тому що дав свободу

волі всьому живому; Йому не потрібні роботи, які сліпо виконують Його волю, Він дав кожному право вибору любити Його.

Як зазначає І. Барбур, Господь у тих чи інших випадках добровільно самообмежує Свою владу, щоб кожному живому створінню дати право вибору, і це не заперечує Його всемогутності. Він водночас відповідає усім потребам і дає змогу приймати самостійні рішення. Обмежувати Свою владу як у соціумі, так і в природі, Його спонукає ніщо інше як любов. Він мучиться і співстраждає з кожною людиною, але в Його Небесному Царстві немає ні мук, ні страждань, тому що вони не від світу цього. За перенесені муки він винагороджує невинних у духовному світі блаженства [Барбур, 2001, с. 399–403]. Хоч Господь і стримує свою владу, а точніше, обмежує її, Він робить це добровільно через своє милосердя, яке проявляє у світі, творячи його прекрасним і витонченим. Усе це, безперечно, вказує на Його всемогутність, а не навпаки.

Із усього сказаного про різні підходи до трактування процесу створення ми можемо зробити висновок, що заторкнута проблематика залишається актуальною і досі не розв'язаною. «Господь показує себе як співучасника у цьому творчому процесі творіння і спонукає інших до сумісного життя, також надихаючи їх на спільну працю і спільне вдосконалення» [Барбур, 2001, с. 399]. Насправді така інтерпретація теорії еволюції та біблійного шестиднева у світлі наукових і релігійно-богословських даних цілком гармонійна й здобула прихильність у багатьох науковців різного напрямку. Над креаціоністсько-еволюційною моделлю продовжують працювати філософи, богослови, природознавці, знаходячи в ній порозуміння.

Молодоземельне бара

Креаціоністська концепція аналізує семантику перекладу першої глави Біблії, а саме слова «створив». В оригінальному тексті, як уже зазначалося, воно має два написання: *бара*, що означає «зробити з нічого», і *аса*, що означає «бачити, утворювати, робити з готового матеріалу» [Слободський, 1987, с. 107–123]. Слово *бара* тричі вжито в описі творіння: 1) на самому початку творчого акту (Бут. 1:1); 2) при створенні «душі живої» — перших тварин (Бут. 1:21); 3) при створенні людини (Бут. 1:27).

Аналіз термінів *бара* і *аса* підводить нас до уявлень преформізму про створення життя з певним набором генів, які до теперішнього часу перекомбінуються: «плодяться і розмножуються». Грунтуючись на Біблії, креаціоністи молодій Землі вважають, що Бог створив різні види організмів, які відтворюва-

лися «за родом їх» (Бут. 1:20–24). Передбачається, що при створенні кожен із цих родів отримав величезну кількість генетичної інформації. За даними генетика Ф. Айала, «одна людина може виробити 10¹⁷ статевих клітин, різних за генетичним складом» [Ayala, 1987, p. 55]. Те саме стосується й інших живих істот.

Таким чином, спочатку при виникненні тварин вживається слово *бара* «зроблені з нічого», а потім ця «бара-субстанція» продовжує, перекомбінуватися, «плодитися і розмножуватися». Початковий створений рід із великою кількістю генетичної інформації креаціоністи позначають терміном «барамін». Цей термін 1941 р. запропонував Ф. Марш, який припустив, що «види, які в даний час можуть схрещуватися і виробляти плідне потомство, колись були створені одним видом, біблійним “родом”» [Marsh, 1941, p. 42]. Однак при створенні живих істот на землі і у воді вжито термін *аса*. У зв'язку з цим учені-креаціоністи запропонували ще один додатковий термін — *ассамін*, що характеризує різноманітність живих істот на Землі, які відхиляються за зовнішньою будовою від спочатку створених форм «за родом їх», що походить від гебрайських слів *аса* «створювати, формувати, утворювати, рекомбінувати гени» і *мін* «рід» [Сидоров, 2003, с. 36]. Вважається, що термін *ассамін* може бути альтернативою терміна *мікроеволюція*, який використовують у сучасній еволюційній моделі.

На противагу «дереву» еволюціоністів, молодоземельні креаціоністи висувають поняття «креаційного саду». Аргументуючи таку класифікацію барамінології, вчені використовують аналогію із «садом, занесеним товстим шаром снігу, з-під якого стирчать окремі гілки. Розкопуючи сніг, можна виявити, що деякі з цих гілок належать одному дереву, а інші, навіть розташовані досить близько одна до одної, насправді відгалужуються від різних дерев» [ReMine, 1990, pp. 207–216]. Суть еволюційного «дерева» полягає в тому, що із неживої матерії утворюється жива клітина, від якої походять різні види, і кожні окремі види маю своїх спільних, близьких предків, від яких вони походять, або навіть і одного спільного предка. На таких «деревах» нині завжди зображено пунктирні розриви, які передбачають неповноту палеонтологічного літопису. Якщо в місцях, де закінчуються ці обриви, провести горизонтальну риску і назвати її актом Творіння (спочатку *бара*, а потім *асса*), то виникне «еволюційно-креаціоністський сад». Утворюється саме той різновид видів, який формується у рамках свого генетичного матеріалу, тобто матеріал для його утворення уже міститься в ДНК з самого початку (мікроеволюція); це і є початково створені роди. Розбіжності в сердовищі креаціоністів призводять до парадоксального сприйняття

наукової моделі світу. Стверджується думка про неприпустимість ідеологічного ангажування фактичних наукових даних.

Отже, в молодоземельних креаціоністів світ уже є завершеним і досконалим, оскільки він творився в надприродний спосіб за короткий проміжок часу. І після гріхопадіння у досконало створеному світі починають діяти закони ентропії. Таким чином, науковці-креаціоністи ведуть різноманітні дослідження, аби визначити, яким світ був до Потопу і які тварини та взагалі біосфера існували в цей час. Одна з таких галузей так і називається барамінологія.

Барамінологія є однією з концепцій креаціонізму, згідно з якою живі істоти діляться на «створені роди», що абсолютно відрізняються від інших за своїм походженням. Тому поділ таких групи у рамках креаціоністської концепції називають барамін [Wood]. Термін *барамін* утворений із комбінації двох слів, що на івриті означають «творити» і «рід» (у самому івриті така комбінація не вживається). Прихильники барамінології вважають, «що шляхом еволюції, а точніше, природного відбору від спільних предків могли розвинутися деякі близькосторіднені біологічні види, наприклад, коні, осли і зебри [Frair, 2000, р. 82–91]. Проте вони заперечують таку можливість для більш віддалених видів, тому що заперечують макроеволюцію, перехід з одного виду сімейства в інший. Отож макроеволюцію можна визнати можливою лише у вузькому її сенсі. Основна різноманітність усього живого на Землі була вже закладена на етапі творення або в Ноевому ковчезі, а еволюція вважається відповідальною тільки за появу дрібних різновидів живих істот.

Висновки

Підсумовуючи, можна сказати, що староземельна модель християнського креаціонізму розглядає та інтерпретує поняття «бара» й «асса» в контексті суто еволюційної концепції, тому в цілому цей дискурс щодо зазначених понять має більш філософський характер і спирається радше на інтерпретацію самої форми терміна, а не її буквальный зміст. Науковці цієї школи провели багато досліджень у галузі морфології, щоб інтерпретація біблійного *бара* вписувалася в наукову еволюційну теорію. Однак, із богословського погляду, це не так просто зробити, адже порушується значна кількість питань догматичного характеру. При цьому східні й західні староземельні богослови, зокрема Т. де Шарден спростовують ідеї теодеції та гармонійно поєднують біблійне *бара* та еволюційну теорію; інші ж суперечні богословські питання, на які складно дати відповідь, вони відносять до категорії телогуменів.

Що стосується молодоземельної моделі християнського креаціонізму, то прихильники цього напрямку не дуже вдаються до філософських інтерпретацій, адже в них усе просто: вони спираються на буквалістський підхід до тлумачення біблійних *бара* і *асса*, однак, незважаючи на їхній примітивізм, вони гармонійно поєднали тлумачення Біблії та науку, керуючись раціональним науково-експериментальним аналізом. Тому на Заході виникла потужна школа наукового молодоземельного креаціонізму, і одним із напрямків цієї концепції є окрема галузь барамінологія, яка досліджує видову специфіку тварин і шукає ті сімейства тварин, які первісно були створенні Богом.

Обидві моделі мають право на існування, однак питання богословського характеру не слід ставити на другий план у трендах сучасної науки. Часто стається так, що різні конфесії та прихильники староземельного чи молодоземельного креаціонізму маніпулюють термінами, керуючись раціональним тлумаченням книги Буття, підганяючи богослів'я і філософську думку під доказову базу наукового молодоземельного креаціонізму або теорії еволюції. У східній православній традиції богословська й філософська думки сформовані на основі вчення Церкви і Святих Отців, тому православна людина робить акцент радше на богословському аналізі допустимості тієї чи іншої теорії, щоб виділити основну проблематику, яка торкається христоцентричності, сотеріології, догмату про Трійцю та інших важливих богословських тем, при цьому керуючись Писанням і вченням Церкви як Одкровенням Бога. Православ'я констатує ціннісно-сміслові біблійні засади на базі діалектичного богослів'я.

1. Біблія. Книги Священного Писання Старого і Нового Завіту: В українському перекладі з паралельними місцями / Переклад Патріарха Філарета (Денисенка). Київ: Видання Київської Патріархії Української Православної Церкви Київського Патріархату, 2004. 1416 с.

2. Бондарчук Я. В. Шість днів творення світу (синтез релігійних та наукових концепцій). Острого: ІГСУ, Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2013. 146 с.

3. Барбур И. Г. Религия и наука: история и современность Москва: Библиейско-богословский институт св. апостола Андрея, 2001. Изд. второе. 430 с.

4. Всемирная энциклопедия: философия [Текст] / глав. науч. ред. и сост. А. А. Грицианов. Москва: АСТ, Минск: Харвест, Современный литературный ратор, 2004. 1312 с.

5. Гуревич П. С. Тема человека в философском наследии Гегеля. *Философский журнал*. 2018. Т. 11. №2, С. 72–90.

6. Дорогой М. Библиейская философия 206. [Електронний ресурс]. URL: <https://www.litres.ru/mihail-dorogoy/bibleyskaya-filosofiya/chitat-onlayn/page-2/>

7. Пикок Артур Роберт [Електронний ресурс]. URL: <http://archive.bogoslov.ru/persons/295306/index.html>

8. Сидоров Г. Н., Шустова О. Б., Разумов В. И. Наука и философия о развитии жизни на Земле. *Философия науки*. Новосибирск СО РАН, 2003. № 4. С. 36

9. Слобідський С., прот. Закон Божий. Почаїв: Вид-во Свято-Успенської Почаївської лаври, 2008. 730 с.
10. Телеологія. Філософський словарь / Под ред. И.Т. Фролова. 4-е изд. Москва: Политгиздат, 1981. 445 с.
11. Шарден Пьер Тейар. Феномен человека / перев. с франц. Н.А. Садовского. Москва, 1965. С. 65–247.
12. Ayala F. J. The Mechanisms of Evolution Scientific American 239 (3), September, 1987. P. 55.
13. Marsh F. I. Fundamental Biology. Lincoln, 1941. P. 42.
14. ReMine, Walter J. Discontinuity systematics: a new methodology of biosystematics relevant to the creation model. In R. E. Walsh, editor, Proceedings of the Second International Conference on Creationism. Volume II, Technical Symposium, 1990. P. 207–216.
15. T. C. Wood et al. Refined Baramin Concept. Occas. Papers of the BSG No. 3, P. 1–14 [Електронний ресурс]. URL: <http://ww1.bryancore.org/>
16. Wayne Frair, Creation Research Society Quarterly, Vol. 37, No. 2. September 2000. P. 82–91.

---

1. Bibliia. Knyhy Sviashchenoho Pysannia Staroho i Novoho Zavitu: V ukrainskomu perekladі z paralelnymy mistsiamy / Pereklad Patriarkha Filareta (Denysenka). Kyiv: Vydannia Kyivskoi Patriarkhii Ukrainskoi Pravoslavnoi Tserkvy Kyivskoho Patriarkhatu, 2004. 1416 s.

2. Bondarchuk Ya.V. Shist dnev tvorennia svitu (syntez relihiinykh ta naukovykh kontseptsii). Ostroh: IHSU, Vydavnytstvo Natsionalnoho universytetu "Ostrozka akademiia", 2013. 146 с.

3. Barbur Y.H. Relyhiya y nauka: ystoryia y sovremennost Moskva: Bybleisko-bohoslovskiy ynstitut sv. apostola Andreia, 2001. Yzd. vtoroe. 430 s.

4. Vsemyrnaia entsyklopediya: fylosofyia [Tekst] / hlav. nauchn. red. y sost. A.A. Hrytshyanov. Moskva: AST, Mynsk: Kharvest, Sovremennyy lyte rator, 2004. 1312 s.

5. Hurevych P.S. Tema cheloveka v fylosofskom nasledyy Hehelia. Fylosofskiy zhurnal. 2018. T. 11. №2, S. 72–90.

6. Dorohoi M. Bybleiskaia fylosofyia 206. [Elektronnyi resurs]. URL: <https://www.litres.ru/mihail-dorogoy/bibleyskaya-filosofiya/chitat-onlayn/page-2/>

7. Pykok Artur Robert [Elektronnyi resurs]. URL: <http://archive.bogoslov.ru/persons/295306/index.html>

8. Sydorov H.N., Shustova O.B., Razumov V.Y. Nauka y fylosofyia o razvytyy zhyzny na Zemle. Fylosofyia nauky. Novosybyrsk SO RAN, 2003. № 4. S. 36

9. Slobidskiy S., prot. Zakon Bozhyy. Pochaiv: Vyd-vo Sviato-Uspenskoj Pochaivskoi lavry, 2008. 730 s.

10. Teleolohyia. Fylosofskiy slovar / Pod red. Y.T. Frolova. 4-e yzd. Moskva: Polytyzdat, 1981. 445 s.

11. Sharden Per Teiar. Fenomen cheloveka / perev. s frants. N.A. Sadovskoho. Moskva, 1965. S. 65–247.

12. Ayala F. J. The Mechanisms of Evolution Scientific American 239 (3), September, 1987. P. 55.

13. Marsh F. I. Fundamental Biology. Lincoln, 1941. P. 42.

14. ReMine, Walter J. Discontinuity systematics: a new methodology of biosystematics relevant to the creation model. In R. E. Walsh, editor, Proceedings of the Second International Conference on Creationism. Volume II, Technical Symposium, 1990. R. 207–216.

15. T.C. Wood et al. Refined Baramin Concept. Occas. Papers of the BSG No. 3, R. 1–14 [Elektronnyi resurs]. URL: <http://ww1.bryancore.org/>

16. Wayne Frair, Creation Research Society Quarterly, Vol. 37, No. 2. September 2000. R. 82–91.